

LLETRES

Memòria i ficció. La guerra civil espanyola en la novel·lística catalana recent

Ximo Espinós

La guerra civil és sense cap dubte l'esdeveniment de la història espanyola contemporània que ha generat una major quantitat de narracions, tant històriques com literàries. No resulta difícil esbrinar-ne les causes: en fou l'episodi més trasbalsador i decisiu. Després del seu sagnant esclat ja res no fou igual, ni en l'àmbit privat, ni en el col·lectiu. El pas dels anys no ha fet desaparèixer l'interès pel tema. Al contrari, ara mateix en vivim un veritable reviscolament, constatable en les nombroses novetats que omplen els aparadors de les llibreries, tant de gènere narratiu com, sobretot, de divulgació històrica; en els documentals televisius que se li han dedicat, dintre dels quals *TV3* ocupa un lloc capdavanter o en moviments tan importants i significatius com l'*Asociación por la Recuperación de la Memoria Histórica*, amb totes les seues ramificacions autonòmiques, la punta de llança de la qual se situa en l'exhumació de les fosses de les víctimes de la repressió feixista, esquinçador símbol de l'existència encara de ferides obertes en el mapa de la nostra memòria col·lectiva. Els papers de Salamanca en serien un altre exemple. La transició va passar pàgina massa ràpid, acuitada d'una banda pel temerari pragmatisme socialista en el seu assalt al poder, i de l'altra per les amenaces colpistes de l'exèrcit i les presses de la dreta postfranquista per apuntar-se al carro de la democràcia amb el currículum net com una patena.

La literatura és, sense cap mena de dubte, un dels més poderosos mecanismes de salvaguarda de la memòria històrica. La guerra civil, la postguerra i l'exili constitueixen un dels temes dominants de la narrativa catalana —i castellana— de postguerra, almenys fins a la generació dels setanta. La llista d'obres que s'hi podrien incloure és molt llarga. Josep Faulí, a *Novel·la catalana i guerra civil* en fa una primera aproximació crítica, en què els avatars de la contesa són il·lustrats amb fragments extrets d'obres tan emblemàtiques com *La plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda, *Incerta glòria* de Joan Sales o *Tots tres surten per l'Ozama* de Vicenç Riera Llorca. Restava encara per fer un estudi exhaustiu del tema, que contemple els canvis produïts en les diferents generacions d'escriptors. Es pot observar, al llarg dels anys, una evolució respecte al tractament del material històric: en termes generals, a les primeres obres publicades predomina el caràcter testimonial, mentre que els autors posteriors, que no visqueren directament els fets, els manipulen més lliurement. En aquest segon cas, el context sociohistòric perd importància a favor dels conflictes humans atemporals. Això no implica, naturalment, que no vagen precedides d'una important tasca de documentació, que les situa en la frontera de la novel·la històrica. Les obres que tractarem a continuació podrien encabir-se en aquesta tendència. Es tracta de *La meitat de l'ànima* (Proa, 2004), de Carme Riera; *Les veus del Pamano* (Proa, 2004), de Jaume Cabré; *Pà negre*, d'Emili Teixidor (Columna, 2003) i *Quina lenta agonia la dels ametlers perduts* (3 i 4, 2003), de Toni Cucarella.

Pel que fa a la novel·la de Carme Riera, premi Sant Jordi 2003, la protagonista és una escriptora que, després de rebre una carpeta amb unes cartes per part d'un desconegut, descobreix que sa mare, casada amb un alt càrrec falan-

gista, va tindre un amant i que ella és el fruit d'aquesta relació. Això desencadena una recerca, no exempta de caires detectivescos, de la identitat del seu pare, que la durà a indagar en el món dels exiliats republicans a França. Tota la novel·la, en realitat, no és més que una llarga carta adreçada al lector perquè l'ajude a trobar la persona que li va lliurar les cartes i això ens situa dintre del gènere epistolar, amb el corollari d'intimisme i confidencialitat, propis de l'autora des que debutara en les lletres catalanes el 1975 amb *Te deix, amor, la mar com a penyora*. Carme Riera, a més, propicia contínuament la confusió entre escriptora i narradora, cosa que induirà a més d'algun lector ben intencionat a caure en el parany de creure-s'ho realment. Aquest fingit caràcter autofictici i l'estructuració de la novel·la com una indagació sobre la guerra civil feta des d'un present que no deixa de ser-ne deutor, ens remet, inevitablement, a *Soldados de Salamina*, l'exitosa novel·la de Javier Cercas. Tanmateix, la recerca de la protagonista de *La meitat de l'ànima* té, al nostre parer, un caràcter més personal, i no pretén, com la de l'escriptor gironí, engegar una reflexió sobre el sentit actual de la guerra civil. Dintre de la brillant trajectòria de Carme Riera potser aquesta obra no siga la fita més destacada. L'obra comença de manera interessant, però perd força a la part central —especialment en el retorn a Mallorca de la narradora i en els fragments de caràcter més especulatiu—, per a remuntar el vol en la part final.

Les veus del Pamano, de Jaume Cabré, és una extensa novel·la —700 pàgines— amb una clara vocació

coral, que pren també com a punt de partença les indagacions des de l'actualitat sobre el sentit de la guerra civil, representada en aquest cas per la mort d'un mestre falangista de Torena, un poble del Pallars. De nou el fet desencadenant serà la troballa d'unes cartes, ara per part d'una mestra, Tina, que focalitzarà la recerca. Una recerca que la durà a escorcollar en l'ambigua figura d'Oriol Fontelles, de la cacic del poble, l'esplèndida i ambiciosa Elisenda Vilabrú —de l'estirp de Teresa Valldaura—; del sanguinari alcalde del poble, Valentí Targa, i de moltíssims personatges més. Els set anys que ha tardat l'autor en enllestir l'obra no han estat en va. En aquesta obra, Jaume Cabré aprofundeix en la línia iniciada el 1996 amb *L'ombra de l'eunuc*, tant per la innovació narratològica —que en aquest cas es concreta en un ús molt eficaç de la superposició de línies argumentals, d'inspiració cinematogràfica— com per la voluntat de bastir un món i uns personatges complexos i creïbles. Amb la repressió de guerra i postguerra i la resistència dels maquis com a nucli desencadenant, Cabré basteix una trama amb múltiples línies de força —amoroses, familiars, sociohistòriques—, que el lector haurà de seguir atentament, plaentament, per a arribar a conèixer la veritat última dels fets, que la història oficial s'entestava a ocultar.

Pà negre, d'Emili Teixidor, és una novel·la d'aprenentatge ambientada en els anys de la immediata postguerra, a la Plana de Vic. El protagonista és un noi que es troba en el llindar de la adolescència. El seu pare és a la presó pel seu compromís republicà i sa mare treballant a la fàbrica, per això ell roman al mas dels avis. Allí descobrirà els enigmes que envolten la vida dels adults en un context històric difícil. I no sempre resultaran fàcils d'acceptar: el sexe, vist com una força devastadora, infecciosa; la doble moral, l'odi, el fingiment com a escola de la vida... La mort del pare a la presó marca la seua iniciació, i l'obliga a haver de triar entre romandre amb els seus o marxar amb els vencedors. La claudicació final, tal i com assenyala l'autor en una entrevista (*Avui*, 27-11-2003) simbolitza la del poble català davant el franquisme. L'estil de l'obra és d'una gran subtileza, i aconsegueix conjuntar magníficament els elements psicològics, ambientals i simbòlics, tot i mantenir una certa indefinició pel que fa al temps de l'escriptura: el noi protagonista oscil·la entre la ingenuïtat pròpia de la seua edat i una saviesa que de vegades frega la inversemblança. És aquesta, però, una qüestió menor, que en res afecta a la qualitat global de l'obra, que aconsegueix el difícil repte de conferir nova vida a un tema tan tractat literàriament com és el de l'entrada dels nens al món dels adults. Segurament l'experiència d'Emili Teixidor en la literatura juvenil li haurà servit de gran ajut per endinsar-se en la mentalitat adolescent.

Quina lenta agonia la dels ametlers perduts, de Toni Cucarella, darrer premi octubre, situa la seua acció a un barri humil —les Eretes— de la Xativa de finals dels anys seixanta, amb un clar fons autobiogràfic —també el té la novel·la de Teixidor—. La trama és narrada des de la perspectiva d'un doble narrador, un en primera persona, sota l'epígraf de "Els morts i els vius"; i un en tercera, omniscient, que dona títol a la novel·la. En aquest cas la guerra civil ocupa una posició subsidiària dintre de la peripècia argumental, i es limita bàsicament al personatge de l'àvia Tònia i la seua fidelitat a la memòria de l'avi Bastià, pre-

sumptament ajusticiat pels franquistes. La introducció d'un to irònic és la principal aportació de Toni Cucarella en el tractament de la guerra civil, i un símptoma que les noves promocions d'escriptors comencen a marcar un nou territori. És ben cert que l'humor ja s'havia fet present en una altra obra de Cucarella que tenia les conseqüències tardanes de la guerra com a referent. Ens referim a *L'última paraula* (1998). En la seua darrera novel·la, l'escriptor de Xàtiva du a terme una emotiva i documentada reconstrucció de la vida popular valenciana, amb abundant informació sobre costums i tradicions condemnades a desaparèixer, com els ametlers perduts. El culte als morts, la seua quotidiana convivència amb els vius, hi ocupa un lloc destacat. Especial esment mereix el treball estilístic, que alterna la recreació del registre popular, en la qual ja havia excel·lit en obres anteriors, amb una opulència verbal que resulta novedosa, i que obre interessants expectatives en l'evolució d'un escriptor que camina decidit cap a la maduresa.

Hem parlat de quatre obres narratives recents que posen de manifest la vigència de la guerra civil. Estem segurs que els testimoniatges literaris no s'acabaran ací, i és bo que així siga. Perquè els drames col·lectius, com els personals, sols es mitiguen verbalitzant-los. La literatura té entre les seues virtuts, la de propiciar un diàleg seré entre els diversos sectors d'una col·lectivitat sobre com ha de llegir el seu passat. I el seu present.

**FINQUES
CARNER**

Agent de la propietat Immobiliària

Sant Antoni Mª Claret, 18 • SABADELL
Tels. 93 725 47 66 - 93 725 49 76

1957

2003

LA
LLAR
DEL
LLIBRE

46 anys a Sabadell

ESCOLA DEL SOL

C. Migdia, 35-45 - C. Sant Pau, 20
Tels. 93 727 82 46 - 93 725 74 61
08201 Sabadell